

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 31^{ΗΣ} ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1963

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΙΩΑΝΝ. ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

ΠΡΑΞΕΙΣ ΚΑΙ ΑΠΟΦΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ

ΑΡΧΕΙΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Μετὰ πρότασιν τῆς Τάξεως τῶν Ἡθικῶν καὶ τῶν Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν ἀπεφασίσθη ὑπὸ τῆς Ὀλομελείας ἡ ἴδρυσις παρὰ τῇ ὥς ἄνω Τάξει «Ἐργεῖον μελέτης τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερον».

ΚΑΤΑΘΕΣΙΣ ΦΑΚΕΛΟΥ

Ἐνεκρίθη κατόπιν αἰτήσεως τοῦ κ. Βασ. Ζωγραφοπούλου ἡ κατάθεσις ὑπ' αὐτοῦ κεκλεισμένου φακέλου εἰς τὴν Ἀκαδημίαν.

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΙΣ ΜΕΛΟΥΣ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ.—Τί ἦσαν οἱ ἄβακες τῶν Ρωμαϊκῶν θεάτρων; ὑπὸ Ἀναστ. Κ. Ὁρλάνδου*.

Ἡ λέξις ἄβαξ ἐσήμαινε κατὰ τὴν ἀρχαιότητα τετράγωνον ἢ ὀρθογώνιον πίνακα, λίθινον ἢ ξύλινον, κατάλληλον εἴτε πρὸς λογιστικὴν χρῆσιν, εἴτε πρὸς χάραξιν γεωμετρικῶν σχημάτων, εἴτε σκεῦος κυβευτῶν, σκεῦος δηλ. ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔπαιζον τοὺς κύβους ἢ πεσσούς, τὰ σημερινὰ ζάρια, σκεῦος ἐπομένως παρόμοιον πρὸς τὸ χρησιμοποιούμενον διὰ τὸ σημερινὸν τάβλι, τοῦ ὁποίου βεβαίως τὸ ὄνομα παράγεται ἀπὸ τὸ λατινικὸν *tabula*, ποῦ σημαίνει πάλιν ὄχι μό-

---

* ANAST. C. ORLANDOS, *Qu'étaient les abaqués des théâtres romains ?*

νον τράπεζαν ἀλλὰ καὶ πίνακα. Ἐσήμαινεν ἀκόμη ὁ ἄβαξ καὶ ὅ,τι σήμερον ὀνομάζομεν δίσκον, τὸ ἐπίπεδον δηλ. ἐκεῖνο σκευὸς διὰ τοῦ ὁποίου σερβίρομεν κάτι εἰς τοὺς ξένους μας.

Ὅλας αὐτὰς τὰς σημασίας τὰς γράφει καὶ τὸ ἐγκριτώτερον σημερινὸν λεξικὸν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, τὸ τῶν Liddell-Scott-Jones, προσθέτον εἰς αὐτὰς καὶ τὴν ἐξῆς ἀρκετὰ σκοτεινὴν σημασίαν ἄβαξ, πλάκες (;) ἐν τῷ θεάτρῳ. Τὴν ἐρμηνείαν ταύτην παραλαμβάνει βεβαίως (ἂν καὶ δὲν τὸ ἀναφέρει) ἐκ τοῦ γλωσσarioύ τῆς Mediae et infimae Graecitatis τοῦ Du Cange, ὅστις ἐν λ. abacus γράφει: *locus ita dictus in theatris* καὶ τὴν ἐρμηνεύει *planities in podiumis, quae sedilis vicem praebet*, ἧτοι ἐπίπεδος ἐπιφάνεια τῶν βάθρων τιθεμένη ἀντὶ ἐδωλίων. Ἄς συγκρατήσωμεν αὐτὴν τὴν ἐρμηνείαν καὶ ἅς προχωρήσωμεν εἰς ἄλλας καθαρῶς ἀρχιτεκτονικὰς σημασίας τῆς λέξεως, αἱ ὁποῖαι δὲν περιεσώθησαν μὲν εἰς Ἑλληνικὰς συγγραφεῖς ἢ ἐπιγραφεῖς, ἀρούμεθα ὅμως αὐτὰς ἀπὸ δύο λατίνους συγγραφεῖς ἀντλοῦντας τοὺς τεχνικοὺς ὄρους τῶν ἀπὸ τοῦ Ἑλληνικῆς. Εἶναι δ' οὗτοι, ἀφ' ἑνὸς μὲν ὁ περὶ τὸ 25 π. Χ. συγγράψας τὸ περὶ Ἑλληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἔργον τοῦ Βιτρούβιου Πολλίω- ὅστις, ὡς γνωστὸν, παραλαμβάνει τοὺς ἑλληνικοὺς τοῦ ὄρους ἀπὸ τὸν ἀρχιτέκτονα τῶν Ἑλληνιστικῶν χρόνων Ἐρμογένη- καὶ ἀφ' ἑτέρου ὁ Πλίνιος ὁ πρεσβύτερος, ὅστις ἤκμασε κατὰ τὸν 1^{ον} μ.Χ. αἰῶνα, συνέγραψε δὲ ἐγκυκλοπαιδικώτατον ἔργον, ἐπιγραφόμενον Φυσικὴ Ἱστορία (Naturalis historia).

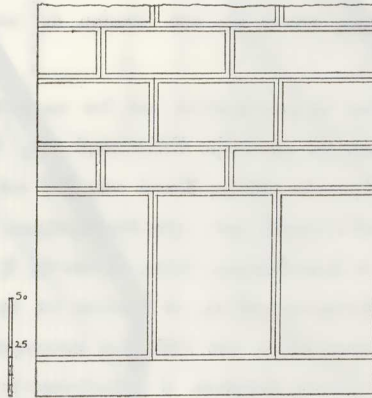
Ἐκ τοῦ Βιτρούβιου λοιπὸν (III, 3 καὶ IV 1, 11, 12) μαθητόμεν, ὅτι ἄβακα οἱ Ἑλληνες ὠνόμαζον τὴν τετράγωνον πλάκα, ἣτις ἔστεφε τὸ κιονόκρανον, εἴτε δωρικὸν ἢ τοῦτο εἴτε ἰωνικὸν ἢ κορινθιακόν.

Ἡ σημασία αὕτη τῆς λέξεως, γνωστὴ ἀπὸ μακροῦ, περιλαμβάνεται εἰς ὅλα τὰ γλωσσάρια τὰ προσηρημένα εἰς τὰ περὶ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἐγχειρίδια (Marquand, Robertson, Dinsmoor, Plommer, Lawrence, Fletcher, κ.λπ.). Δὲν ἀναγράφεται ὅμως, περιέργως, εἰς τὰ γλωσσάρια αὐτὰ καὶ μία ἄλλη ἀρχιτεκτονικὴ σημασία τῆς λέξεως, τὴν ὁποῖαν ἀναφέρουν, ἐπανειλημμένως μάλιστα, καὶ ὁ Βιτρούβιος καὶ ὁ Πλίνιος, ὅτι δηλ. ἄβακες ἐλέγοντο καὶ οἱ ὀρθογώνιοι πίνακες εἰς τοὺς ὁποίους διηρεῖτο, χάριν διακοσμῆσεως, ἡ ἐπιφάνεια τῶν κεκονιαμένων τοίχων, τοὺς ὁποίους συναντῶμεν συνηθέστατα κατὰ τε τὴν ἑλληνιστικὴν καὶ τὴν ρωμαϊκὴν ἐποχὴν εἰς οἰκίας τῆς Δήλου, τῆς Πριήνης, τῆς Πομπηίας, τοῦ Ἡρακλείου (Herculanum) κ.λπ. Εἶναι δὲ μάλιστα ἀπορίας ἄξιον, ὅτι ὄχι μόνον εἰς τὰ γλωσσάρια τῶν ἐγχειριδίων, ἀλλ' οὐδὲ καὶ εἰς αὐτὰ τὰ εἰδικὰ περὶ τῆς διακοσμῆσεως τῶν τοίχων τῶν οἰκιῶν συγγράμματα, τῆς Δήλου (ὑπὸ τοῦ Chamonard¹ καὶ τοῦ Bulard²), τῆς Πριήνης (ὑπὸ

1. Exploration Archéologique de Délos, VIII, Le Quartier du Théâtre, Paris 1922, σ. 358 ἔξ.

2. Monuments Piot., τόμ. XIV, 1908, εἰκ. 31.

των Wiegand-Schrader)¹ και τῆς Πομπηίας (ὑπὸ τοῦ Mau)², οὐδεμία μνεία τοῦ ὄρου ἄ β α ξ γίνεται, τῶν συγγραφέων τούτων ἀρκουμένων εἰς τοὺς παλαιοτέρους ὄρους ὀ ρ θ ο σ τ ἄ τ η ς , π λ ῖ ν θ ο ς κ.λπ. Παραθέτω ἐν σχέδιον διακοσμήσεως τοιούτου κεκοιμημένου τοίχου ἑλλησιστικῆς οἰκίας τῆς Δήλου (εἰκ. 1). Κάτω ἔχομεν ἀπομίμησιν μεγάλων ὀρθίων πλακῶν (ὀρθοστατῶν) και ἄνω ἰσόδομον σύστημα με χαμηλοτέρας στρώσεις ἐκ πλαγιαστῶν ὀρθογωνίων (πλίνθων).

Εἰκ. 1. — Σύστημα διακοσμήσεως δι' ἀβάκων τοίχου οἰκίας τῆς Δήλου (Bulard).

Ὅλαι αὐταὶ αἱ διαιρέσεις, δηλ. οἱ ἄ β α κ ε ς , ἐχρωματίζοντο με διάφορα χρώματα (με μέλαν συνήθως οἱ κάτω, με κίτρινον δὲ ἢ ἐρυθρὸν οἱ ἄνωτεροι) και ἀκριβῶς ἀπὸ τὴν περιγραφὴν τῶν χρωμάτων αὐτῶν, τὴν ὁποίαν μᾶς παρέχουσιν ὁ Βιτρούβιος και ὁ Πλίνιος, μανθάνομεν και τὴν ὀνομασίαν των. Λέγει λοιπὸν ὁ Βιτρούβιος (VII,4,4): *supra podia abaci ex atramento sunt subigendi: ὑπὲρ τὴν βᾶσιν τίθενται μέλανες ἄβακες*. Καὶ ὁ Πλίνιος γράφει (N. H. 35, 32), ὅτι τὸ μὲν κόκκινον χρώμα (ἢ σινωπις γῆ) ἦτο καταλληλότερον διὰ τοὺς ἄβακας (*utilior abacis*) και ὅτι τὸ μετεχειρίζοντο και διὰ τὰς βᾶσεις τῶν ἀβάκων (*ad basis abacorum*), τὴν δὲ ὄχραν ἐπίσης διὰ τοὺς ἄβακας (33, 159) (*ad abacos*).

Εἶναι μάλιστα ἄξιον σημειώσεως, ὅτι οἱ φέροντες στενὴν ἀνάγλυφον ἢ ἐπίπεδον πέραξ παρυφὴν ἄβακες ὠνομάζοντο ὑπὸ τῶν Λατίνων *specula* (Vitr. VII, 3, 10) δηλ. *κά τ ο π τ ρ α*, λέξις ἣτις και ὑπὸ τῶν βυζαντινῶν ἐχρησιμοποιήθη (τὸ σ π έ τ λ ο ν

1. Priene, Berlin 1904, σ. 308 ἐξ.

2. Pompeji, Leipzig 1908 σ. 479 ἐξ.

ἀναφέρει καὶ Θεόδωρος ὁ Πρῶτος, ὁ γνωστὸς ὡς Πτωχοπρόδρομος)¹ καὶ σήμερον δ' ἀκόμη οἱ τεχνῖται μας τοὺς μετὰ περιβαλλούσης στενῆς παρυφῆς τὰ μ. π. λάδεσ ὀνομάζουσι κ α θ ρ ε φ τ ε ς, οἱ δὲ Γερμανοὶ Spiegel.

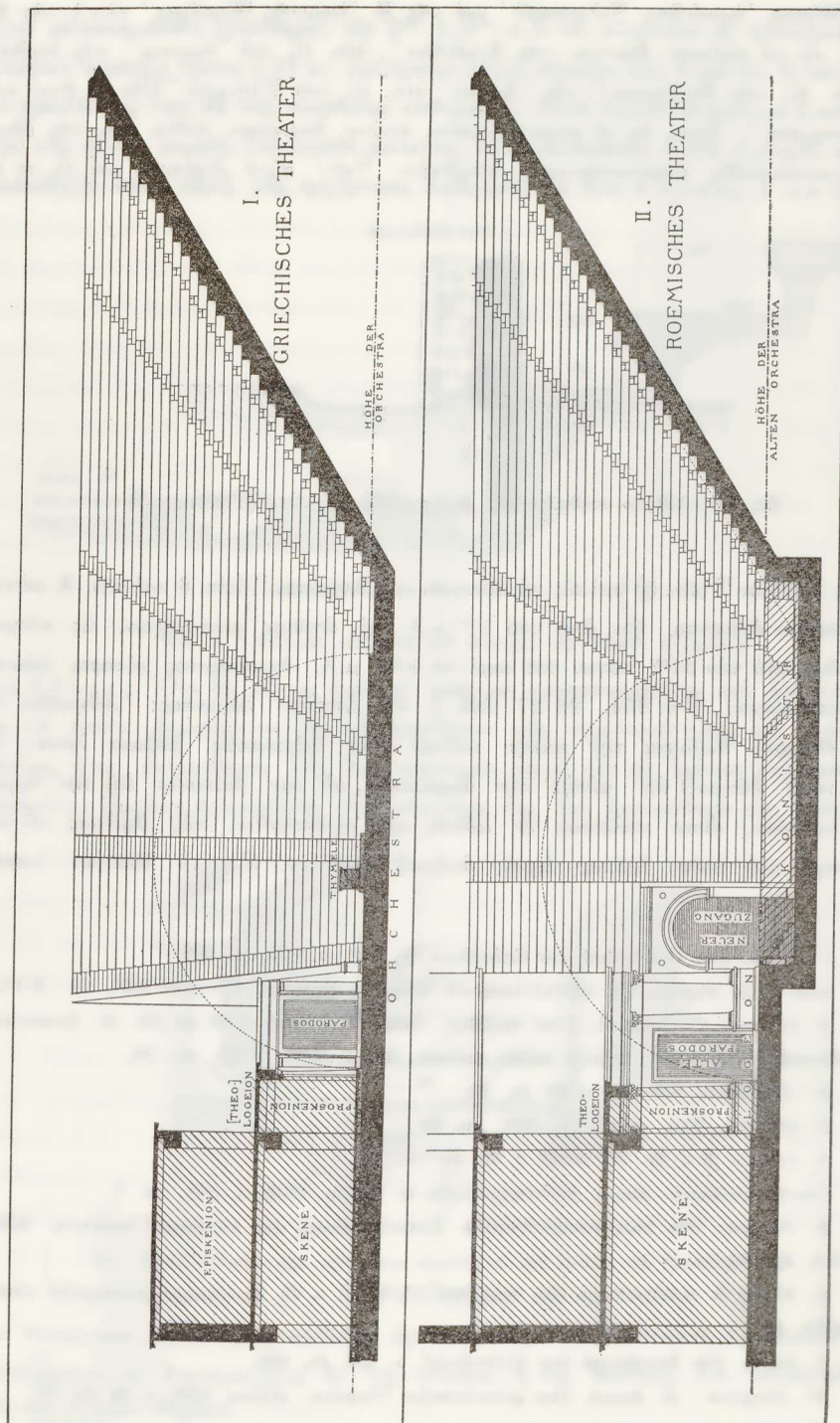
Ἡ σημασία λοιπὸν αὐτῆ τοῦ ἄβακος ὡς ὀρθογωνίου πίνακος, ὀρθίου ἢ πλαγιαστοῦ, μᾶς παρέχει τὴν κλειῖδα καὶ πρὸς ἐρμηνείαν τοῦ μέρους ἐκείνου τοῦ θεάτρου, τὸ ὁποῖον ἐκαλεῖτο ἄβακες καὶ τὸ ὁποῖον μᾶς παραδίδεται ἀπὸ τρία χωρία συγγραφέων ἀναφερόμενα πάντα εἰς τὸ μαρτύριον τῆς ἀγ. Θέκλης, τὸ τελεσθὲν εἰς τὸ θέατρον ἢ τὸ στάδιον τῆς Ἀντιοχείας, τόπος τις τοῦ ὁποίου, ὡς λέγουσι τὰ χωρία, ἐκαλεῖτο ἄβακες.

Πρὶν ἢ ὅμως παραθέσω τὰ χωρία αὐτά, καὶ ἵνα καταστήσω σαφεστέρην τὴν ἐρμηνείαν των, θεωρῶ σκόπιμον νὰ προτάξω ὀλίγα περὶ τῆς διατάξεως τῶν ρωμαϊκῶν θεάτρων κατὰ τοὺς μετὰ Χριστὸν αἰῶνας. Κατὰ τὸν 2^{ον} καὶ τὸν 3^{ον} μ.Χ. αἰῶνα οἱ ἀγῶνες τῶν μονομάχων (gladiatores) καὶ τῶν θηριομάχων, οἱ ὁποῖοι ἕως τότε ἐτελοῦντο ἀποκλειστικῶς εἰς τὰ ἀμφιθέατρα, λόγῳ ἀλλαγῆς, ἢ μᾶλλον καταπτώσεως τοῦ δημοσίου αἰσθήματος, ἐγίνοντο καὶ εἰς τὰ θέατρα τὰ ἐφωδιασμένα μὲ σκηνικὸν οἰκοδόμημα. Διήρκεσε δὲ τοῦτο μέχρι τοῦ 325, ὅτε ἀπηγορεύθη ἡ εἰς τὰ θέατρα τέλεσις τῶν μονομαχιῶν, ὡς ρητῶς ἀναφέρει ὁ Θεοδοσιανὸς (XV, 12, 1) καὶ ὁ Ἰουστινιάνειος (XI, 44, 1) κῶδιξ.

Χάριν τῆς τελέσεως τῶν μονομαχιῶν καὶ τῶν θηριομαχιῶν ἀπητήθησαν νὰ γίνουσι μετατροπαί τινες, τὰς ὁποίας καὶ πιστοποιοῦμεν πράγματι εἰς πολλὰ ἀρχαῖα θέατρα. Ἐν πρώτοις ἡ ὀρχήστρα ἐστρώθη τῶρα διὰ κόνεως, δηλ. ἄμμου, ὅθεν καὶ κ ο ν ἰ σ τ ρ α ὀνομάζετο, ὑπὸ δὲ τῶν Λατίνων arena καὶ τῶν Ἑλλήνων ἀ ρ ῆ ν α.

Ἐπειδὴ ὅμως εἰς τὰ παλαιοῦ τύπου, δηλ. τὰ ἀρχαῖα ἐλληνικὰ θέατρα, ἐκινδύνευον ἐκ τῶν ἀγῶνων οἱ καθήμενοι εἰς τὰς πρώτας σειρὰς τῶν ἐδωλίων θεαταί, ἐλήφθησαν χάριν αὐτῶν προστατευτικὰ μέτρα. Οὕτω κατὰ τὴν κατασκευὴν νέων θεάτρων, τὸν 2^{ον} καὶ τὸν 3^{ον} μ.Χ. αἰ., τὰ ἐδῶλια τῶν θεατῶν δὲν ἔφθανον πλέον μέχρι τῆς στάθμης τῆς ὀρχήστρας ἀλλὰ ἤρχιζαν ἀπὸ ὕψους 1 ἢ 1,50 μ. ὑψηλότερον, δηλ. ἀπὸ τοῦ ὕψους εἰς ὃ εὐρίσκετο καὶ τὸ λο γ ε ῖ ο ν τῆς σκηνῆς (pulpitum) (εἰκ. 2 κάτω). Εἰς τὰ παλαιοῦ ὅμως τύπου (δηλ. τοῦ ἐλληνικοῦ) θέατρα, τῶν ὁποίων τὰ ἐδῶλια ἔφθανον μέχρι τῆς στάθμης τῆς ὀρχήστρας, (εἰκ. 2 ἄνω), κατεσκευάζετο, χάριν προστασίας τῶν θεατῶν, σ τ η θ α ῖ ο ν τι ἐξ ὀρθίων πλακῶν κατὰ τὴν περιφέρειαν τῆς ὀρχήστρας. Καὶ τὴν μὲν πρώτην περίπτωσιν συναντῶμεν εἰς πολλὰ ρωμαϊκὰ θέατρα τῆς Μ.

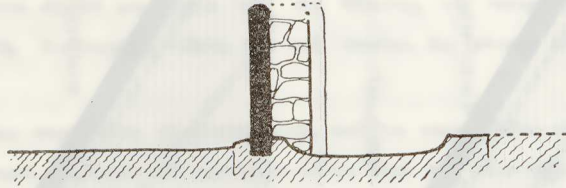
1. Βλ. HESSELING-PERNOT, Poèmes Prodromiques, Amsterdam 1910, I, 79. Βλέπε σχετικῶς καὶ τοῦ DU CANGE, τὸ Glossarium inf. Graecitatis ἐν λ. σπέκλον.

Εικ. 2 — Τομμές κατά τον άξονα I (άνω) Έλληνικού θεάτρου, II (κάτω) Ρωμαϊκού θεάτρου. Κατά Dörpfeld (Das griechische Theater).

Ἀσίας (Μύρων, Ἀσπένδου, Τελμησοῦ)¹ καὶ τῆς Β. Ἀφρικῆς (Κυρήνης² κλπ.), τὴν δὲ δευτέραν εἰς τὰ παλαιὰ θέατρα τῆς Κορίνθου³ (εἰκ. 3), τοῦ Ἄργους⁴, τῆς Δωδώνης⁵ (Πίν. Α), τῶν Φιλίππων⁶, τῆς Ἄσσου⁷ (εἰκ. 4), τοῦ Tingad⁸ (Πίν. Β, ἄνω) καὶ τῆς Ἀντιοχείας⁹, ὅπου, ὡς αἱ παρατιθέμεναι εἰκόνες δεικνύουν, εὐθὺς πρὸ τῶν ἐδωλίων κατεσκευάσθη προστατευτικὸν στηθαῖον. Τοῦτ' αὐτὸ ἐγένετο καὶ εἰς τὸ ἐν

Εἰκ. 3.—Λίθινον στηθαῖον τοῦ θεάτρου τῆς Κορίνθου (Traversari)

Ἀθήναις Στάδιον¹⁰ (εἰκ. 5) καὶ εἰς τὸ θέατρον τοῦ Διονύσου¹¹ (εἰκ. 6 καὶ πίν. Β, κάτω) εἰς τὸ ὁποῖον ἐγένοντο, ἤδη ἀπὸ τοῦ 1^{ου} μ.Χ. αἰ., ἀγῶνες μονομάχων, ὡς πληροφορούμεθα ἀπὸ τὸν 31^{ον} λόγον τοῦ περὶ τὸ 100 μ.Χ. ἀκμάσαντος ρήτορος Δίωνος τοῦ Χρυσστόμου (Ι σ. 254, 23-27 ἔκδ. J. de Arnim) λέγοντος: Ἀθηναῖοι δὲ ἐν τῷ θεάτρῳ θεῶνται τὴν καλὴν ταύτην θέαν (εἰρωνικῶς; βέβαια λέγει: τὸ ὠραῖον αὐτὸ θέαμα!) ὑπ' αὐτὴν τὴν ἀκρόπολιν, οὗ τὸν Δίονυσον ἐπὶ τὴν ὀρχήστραν τιθέασιν, ὥστε πολλάκις ἐν αὐτοῖς ἵν' ἀσφάτισθαι τοῖς θρόνοις, οὗ τὸν ἱεροφάντην καὶ τοὺς ἄλλους ἱερεῖς ἀνάγκη καθίσειν. Εἰς τὸ θέατρον λοιπὸν

¹ J. Durm, Die Baukunst der Griechen, 3η ἔκδ., σ. 473, εἰκ. 423.

² Aldo Neppi Modona, Gli edifici teatrali Greci e Romani, Firenze 1961, πίν. XVI, α.

³ R. Stillwell, Corinth II, The theater, Princeton 1952, σ. 12 καὶ 74. G. Traversari, Gli spettacoli in aqua nel teatro tardo antico, Roma 1960, σ. 33, εἰκ. 10.

⁴ G. Traversari, ἔνθ' ἄν., σ. 35 εἰκ. 12.

⁵ Σ. Δάκαρης, Ἀρχ. Δελτ. 16, 1960, πίν. 6β.

⁶ P. Collart, B.C.H. 52, 1928, σ. 96, εἰκ. 12.

⁷ Clarke - Koldewey - Bacon, Investigations at Assos, 1902, σ. 127, εἰκ. 1.

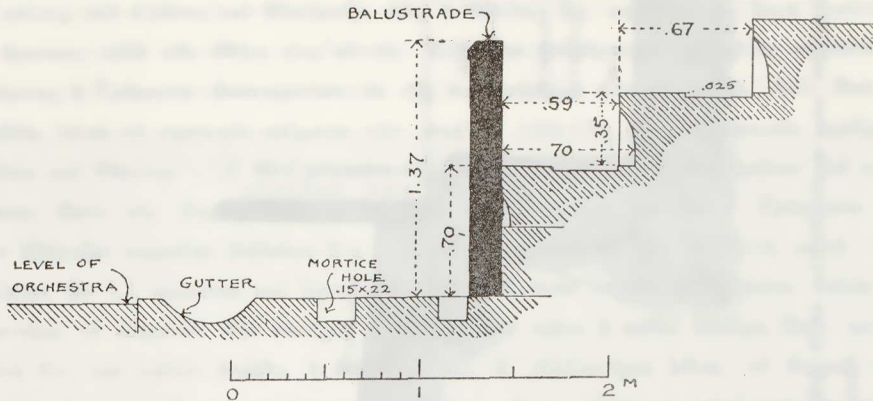
⁸ E. Fiechter, Die baugeschichtliche Entwicklung des antiken Theaters, München 1914, εἰκ. 84.

⁹ D. Wilber ἐν Antioch on the Orontes II, 1938, σ. 72, Berchmans, Antiquité classique 8, 1939, 485.

¹⁰ J. Durm, Die Baukunst der Griechen³, σ. 491 εἰκ. 435.

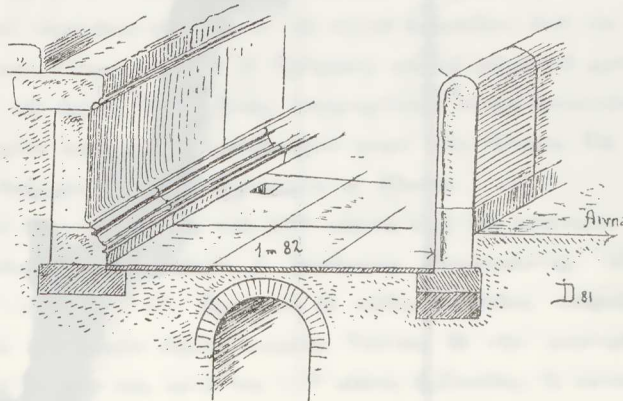
¹¹ W. Dörpfeld - E. Reisch, Das griechische Theater, Athen 1898, σ. 44 εἰκ. 13

αυτό κατεσκευάσθη αργότερον, τὸν 2^{ον} ἢ 3^{ον} μ.Χ. αἰ., στηθαῖον ἐξ ὀρθογωνίων μαρμαρίνων πλακῶν, ὕψους 1.10 μ., σφζόμενον μέχρι σήμερον (εἰκ. 6 καὶ πίν. Β, κάτω)⁸ χάριν προστασίας τῶν εἰς τὰς προεδρίας καθημένων. Αὐτὸ λοιπὸν τὸ φράγμα ἢ καὶ τὸ πόντιον τῆς ἄλλης μορφῆς (τὸ ὁποῖον φαίνεται, ὅτι ὑπαινίσσεται ὁ Du Cange) καὶ κατὰ συνεκδοχὴν καὶ ὁ περίξ τῆς ὀρχήστρας διάδρομος θὰ ἦτο ὁ τόπος ὁ καλοῦμε-

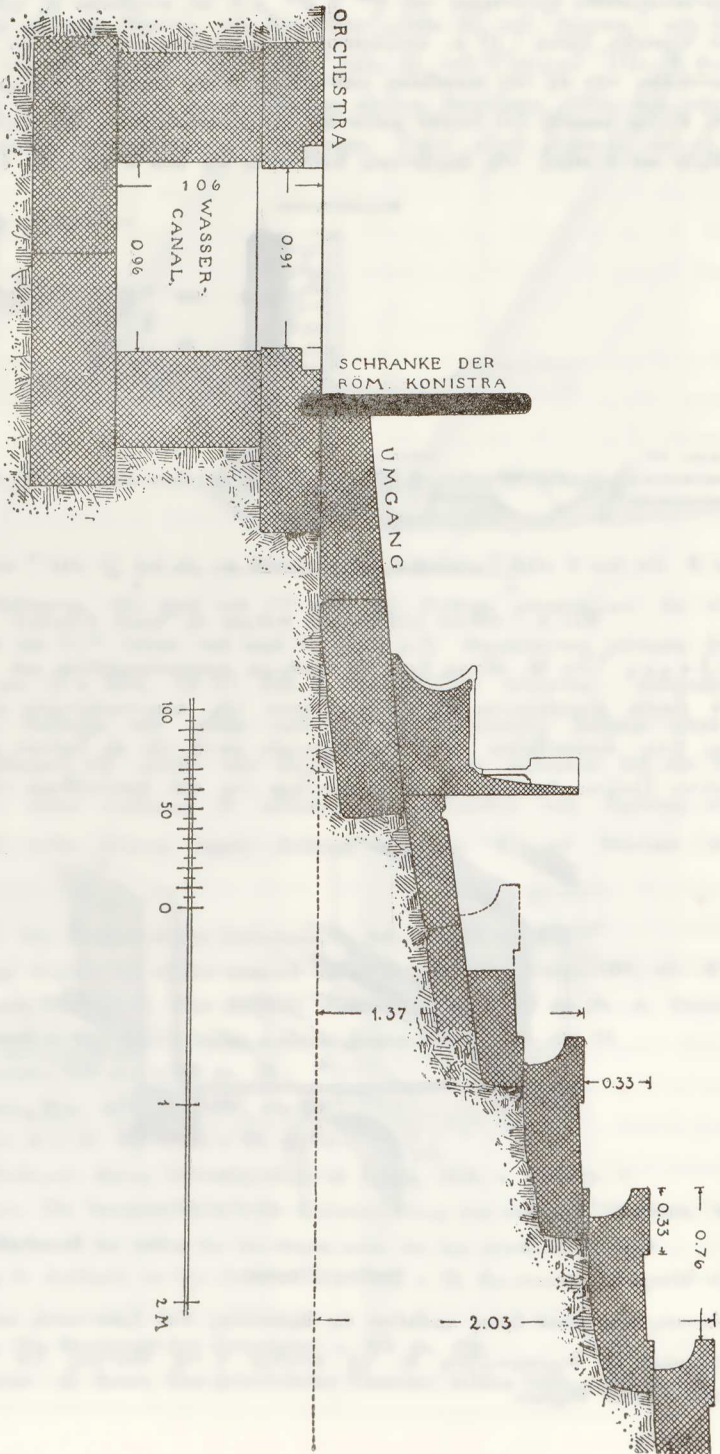
Εἰκ. 4.—Λίθινον στηθαῖον τοῦ θεάτρου τῆς Ἀσσοῦ (Clarke)

νος ἄβρακες. Ὅτι δὲ οὕτως ἔχει τὸ πρᾶγμα προσεπικυροῦται καὶ ἀπὸ τρία χωρία, τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται εἰς τὸ μαρτύριον τῆς πρωτομάρτυρος καὶ ἀποστόλου Θέκλης, ἣτις, ἀσπασθεῖσα τὸν Χριστιανισμόν, κατὰ τὴν εἰς Ἰκόνιον παραμονὴν τοῦ ἀποστόλου Παύλου, ἐγκατέλιπε τὸν μνηστῆρα τῆς καὶ ἠκολούθησε τὸν Παῦλον εἰς

Εἰκ. 5.—Στηθαῖον πρὸ τῶν κάτω σειρῶν καὶ τοῦ ποδίου τοῦ Παναθηναϊκοῦ Σταδίου (Durm).

τὴν Ἀντιόχειαν. Ἐκεῖ ὅμως κριθεῖσα ὡς ἱερόσυλος, ἅτε Χριστιανή, κατεδικάσθη ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος νὰ θηριομαχήσῃ ἐν τῷ σταδίῳ ἢ τῷ θεάτρῳ, ἵνα κατασπαραχθῇ ὑπὸ τῶν ἀγρίων θηρίων.

Εικ. 6.—Τομή των κάτω σειρών έδωλιών του έν 'Αθήναις θεάτρου του Διονύσου. Διά μέλανος χρώματος έδηλώθη τὸ μετρυένεστερον προσταυεωτικόν στήθαιον (Dorifield)

Ἐν τῷ μεταξύ, κατὰ τὴν ὀλιγοήμερον ἐν Ἀντιοχείᾳ παραμονὴν τῆς, εἶχεν ἡ Θέκλα ἐλκύσει τὴν συμπάθειαν γυναικὸς πλουσίας—τῆς βασιλίσσης Τρυφαίνης—συγγενοῦς τοῦ Καίσαρος, ἥτις ἀπολέσασα προσφάτως τὴν θυγατέρα τῆς, μεγάλως συνεπάθησε καὶ οἰονεὶ υἰοθέτησε τὴν Θέκλαν. Ὅταν δὲ ὁ ἡγεμὼν κατεδίκασε τὴν νέαν εἰς τὸν διὰ τῆς θηριομαχίας θάνατον, ἡ Τρύφαινα μετ' ἀγωνίας παρηκολούθει τὰς φάσεις τοῦ ἀγῶνος καὶ ἐθαύμαζε, πῶς ἡ Θέκλα, δις ριφθεῖσα ὡς βορὰ λεόντων καὶ ἄρκτων, οὐδὲ κἄν ἐθίγη παρ' αὐτῶν. Ἄλλ' ὅτε καὶ εἰς ταύρους ἀκόμη προσεδέθη ἡ μάρτυς, ἡ Τρύφαινα ἀποκαμοῦσα ἐκ τῆς συγκινήσεως ἐλιποθύμησεν. Ἄλλ' ἰδοὺ τί ἀκριβῶς λέγει τὸ σχετικὸν κείμενον τῶν περὶ τὸ 160-170 μ.Χ. γραφεισῶν πράξεων Παύλου καὶ Θέκλης¹. Ἡ δὲ Τρύφαινα ἐξέφυξεν ἐστώσα παρὰ τὴν ἀρήναν ἐπὶ τοὺς ἄβακας, ὥστε τὰς θεραπαινίδας εἰπεῖν ὅτι ἀπέθανεν ἡ βασίλισσα Τρύφαινα. Τὸ ρῆμα ἐξέψυξεν σημαίνει βεβαίως ὅτι καὶ τὸ σημερινὸν ἐξεψύχησε ἀλλά, κατὰ τὸν Ἡσύχιον, (ἐν λ.), σημαίνει καὶ λιποθυμῶ. Ἐλιποθύμησε λοιπὸν ἡ Τρύφαινα. Λέγει δὲ περαιτέρω τὸ κείμενον. Καὶ ἐπέσχεν ὁ ἡγεμὼν καὶ πᾶσα ἡ πόλις ἐπιτύρη (δηλ. κατεπλάγη ὅτι καὶ πάλιν ἐσώθη ἡ Θέκλα) καὶ ὁ Ἀλέξανδρος (εἶναι τὸ ὄνομα τοῦ Συριάρχου) πεσὼν εἰς τοὺς πόδας τοῦ ἡγεμόνος εἶπεν: Ἐλέησον καὶ τὴν πόλιν καὶ ἀπόλυσον τὴν θηριομάχον, μὴ καὶ ἡ πόλις συναπόληται. Ταῦτα γάρ, ἐὰν ἀκούσῃ ὁ Καῖσαρ τάχα ἀπολέσει σὺν ἡμῖν καὶ τὴν πόλιν, ὅτι ἡ συγγενὴς αὐτοῦ Τρύφαινα ἀπέθανεν παρὰ τοὺς ἄβακας.

Ποῦ δὲ ἀκριβῶς ἦσαν αὐτοὶ οἱ ἄβακες γίνεται σαφέστερον ὅχι μόνον ἀπὸ τὸ παρὰ τὴν ἀρήναν τῶν Πράξεων Παύλου καὶ Θέκλης, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν κατὰ τὸν 5^{ον} αἰ. γενομένην περιγραφὴν τοῦ αὐτοῦ ἐπεισοδίου ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπον Σελευκείας Βασιλείου, ὅστις γράφει: Ἡ Τρύφαινα καὶ τῷ μήκει τοῦ χρόνου ἀπειποῦσα καὶ τῷ μεγέθει τῆς ἐπὶ τῇ Θέκλῃ ἀνίας λιποψυχήσασά τε καὶ λιπαυγήσασα (παθοῦσα σκοτοδίνην) ἀθρόον καταφέρεται τοῦ θεάτρου παρὰ τοὺς ἄβακας. Εἰς τὸ κάτω λοιπὸν μέρος τοῦ θεάτρου πρέπει νὰ εὐρίσκοντο οἱ ἄβακες.

Τέλος καὶ ὁ κατὰ τὰ τέλη τοῦ 10^{ου} αἰῶνος περὶ τοῦ μαρτυρίου τῆς Ἀγ. Θέκλης γράφας Λογοθέτης Συμεών, ὁ λεγόμενος Μεταφράστης, λέγει σχετικῶς (*Migne*, E.Π. 115 στ. 837 c): Τρύφαινα δὲ πάθει ληφθεῖσα, νεκροῖς ὁμοία (δηλ. λιπόθυμος) πρὸς τοῖς ἄβαξιν ὄρωτο κειμένη. Τούτου δὲ τὴν μαρτυρίαν παρέλαβεν αὐτολεξεῖ εἰς τὸ λεξικόν του, κατὰ τὸν 11^{ον} αἰῶνα, ὁ Σουίδας, (ἡ κατὰ Dölger Σουίδα) ἐν λ. ἄβαξι.

¹ Acta Apostolorum Apocrypha I σ. 262 263. (ἔκδ. Ἀθ. Lipsius 1891).

² Βασιλείου Ἐπισκόπου Σελευκείας Ἰσαυρίας, Εἰς τὰς πράξεις τῆς ἁγίας ἀποστόλου καὶ πρωτομάρτυρος Θέκλης, *Migne*, E.Π. 85 (1560) 537 c-d: καταφέρεται τοῦ θεάτρου παρὰ τοὺς ἄβακας· τόπος δὲ ἦν οὕτω καλούμενος ἄβακες.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω παρατεθέντων χωρίων ἐν συνδυασμῷ καὶ πρὸς τὰ ἀρχαιολογικὰ δεδομένα, προκύπτει ἀσφαλῶς τὸ συμπέρασμα, ὅτι οἱ ἄβακες (ἢ ἀβάκια κατὰ Σουίδαν) εὐρίσκοντο εἰς τὸ κάτω μέρος τοῦ θεάτρου, δηλ. τοῦ ἄλλως λεγομένου κοίλου ἤτοι τοῦ χώρου ὅπου ἐκάθηντο οἱ θεαταὶ καὶ δὴ παρὰ τὴν ἀρήνην (δηλ. τὴν κονίστραν ἢ ὀρχήστραν). Θὰ ἦσαν λοιπὸν οὔτοι ἢ οἱ πίνακες διὰ τῶν ὁποίων ἦτο ἐπενδεδυμένον τὸ κατώτατον πῶδιον τοῦ κοίλου ἢ αἱ ἐλευθέρως ἰστάμεναι ὄρθιαι πλάκες αἱ ὁποῖαι συναπετέλουν τὸ περὶ τὴν κονίστραν στηθαῖον, συνεχδορικῶς δὲ ἄβακες θὰ ὠνομάζετο καὶ ὅλος ὁ περὶ τὴν κονίστραν ἡμικυκλικὸς διάδρομος.

R É S U M É

Le mot ἄβαξ avait dans l'antiquité plusieurs significations. Parmi celles-ci Du Cange dans son *Glossarium infimae Graecitatis* (s.v. abacus) et H. Stephanus, dans son *Thesaurus linguae graecae* (col. 41) donnent la signification suivante, très vague: *locus ita dictus in theatris*. D'autre part l'édition grecque (Constantinidis, 1901) du Dictionnaire de Liddell-Scott-Jones, écrit s.v. ἀβάκιον· μέρος τι τῆς σκηνῆς, une partie de l'ascène, ce qui est également très vague. Et l'on se demande quelle était cette partie du théâtre qui s'appelait ἄβακες?

L'auteur de la communication est parvenu à le fixer au moyen d'une autre signification du mot ἄβαξ fournie (et même à plusieurs reprises) par *Vitruve* (VII, 3, 10 - VIII, 4, 4) et *Pline l'Ancien* (N. H. 33, 159-35, 32) et se reportant aux divisions décoratives en tableaux rectangulaires des parois des murs des maisons hellénistiques et romaines, telles que nous les montre la fig. 1.

Ces divisions appelées par les Grecs ἄβακες étaient peintes de diverses couleurs - noire pour les tableaux droits du bas, jaune ou rouge pour les tableaux couchés du haut.

Or cette dernière signification nous donne la clef pour l'interprétation du «lieu du théâtre» qui s'appelait ἄβακες, attesté par 3 passages de textes anciens, tous trois relatifs au supplice de Ste Thècle, accompli dans le stade ou le théâtre d'Antioche.

Avant de citer et de commenter ces passages et pour mieux comprendre leur sens, l'auteur a jugé nécessaire de dire quelques mots sur l'aménagement des théâtres au 2me et 3me siècles après J.C. Pendant ces

Τὸ θέατρον τῆς Δωδώνης μετὰ τὰς προσφάτους ἀνασκαφὰς καὶ ἀναστηλώσεις.

Τὸ κοῖλον τοῦ θεάτρου τοῦ Timgad (Β. Ἀφρικῆς) μετὰ τὸ προστατευτικὸν τῶν θεατῶν στηθαῖον

Τὸ κοῖλον τοῦ ἐν Ἀθήναις θεάτρου τοῦ Διονύσου καὶ τὸ πρὸ τῶν προεδριῶν μαρμάρινον προστατευτικὸν στηθαῖον.

siècles les combats des gladiateurs et des bestiaires, qui avaient lieu jusqu' alors exclusivement dans les amphithéâtres, ont été transportés aussi aux théâtres, ce qui a provoqué les changements suivants dans la disposition des théâtres: 1° la pose d'une épaisse couche de sable sur toute l'étendue de l'orchestre — appelée dorénavant *κονίστρα*, arena et *ἀρήνα* — et 2° la construction, à la circonférence de l'orchestre, d'un parapet en marbre, protégeant les spectateurs assis au premier rang des gradins de la cavea, contre les attaques des combattants, étant donné que dans les théâtres anciens les premiers rangs des gradins se trouvaient au même niveau que l'orchestre (fig. 2, en haut). Pour cette même raison dans les nouveaux théâtres les rangs des gradins n'étaient pas menés jusqu'au niveau de l'orchestre mais étaient arrêtés 1 m. à 1 m. 50 plus haut que le niveau de l'orchestre, le reste de la hauteur formant un mur vertical ou podium (fig. 2, en bas) protégeant les spectateurs.

Les exemples des deux solutions sont nombreux. Il existe encore de parapets protecteurs dans les anciens théâtres de Dionysos à Athènes (Pl. A et fig. 6), de Corinthe (fig. 3), d'Argos, de Dodone (pl. B), de Philippes, d'Assos, d'Ostia, de Tingad (pl. B) et d'Antioche. D'autre part dans les nouveaux théâtres, surtout ceux d'Asie Mineure (Myra, Aspendos, Telmessos) on trouve la solution avec le podium. Aussi bien les parapets que les podia étaient composés de plaques rectangulaires (abaques), les unes libres, les autres adossées au mur du podium. C'est donc le parapet ou le podium et par conséquent le corridor qui les flanque qui devait être le «lieu appelé *ἄβακες*».

Cette acception est confirmée pleinement par les textes. Voici ce que nous dit le plus ancien de ceux-ci, les Acta Apostolorum Apocrypha, rédigés entre 160 et 170 après J.C. Ἡ βασίλισσα Τρύφαινα ἐξέψυξεν ἐστῶσα παρὰ τὴν ἀρήναν ἐπὶ τοὺς ἄβακας. La reine Tryphaena (qui assistait au combat de Thècle dans l'arène) quand elle vit que Thècle avait été attachée aux taureaux ἐξέψυξεν, s'évanouit se tenant près de l'arène et (s'appuyant) sur les abaques. Il s'ensuit que les abaques étaient près de l'arène, comme dans les exemples cités et que la hauteur des abaques ne dépassait pas 1,30 m. puisque Tryphaena pouvait s'appuyer sur eux, ce qui est en effet le cas dans les exemples cités.

La place des abaques nous est plus précisément indiquée par le second passage, qui est une description du même épisode, faite par l'Evêque Basile de Seleucie (5me s.). Suivant celui-ci ἡ Τρύφαινα καὶ τῷ μῆκει τοῦ

χρόνου ἀπειπούσα καὶ τῷ μεγέθει τῆς ἐπὶ Θέκλῃ ἀνίας λιποψυχήσασά τε καὶ λιπαυγήσασα, ἀθρόον καταφέρεται τοῦ θεάτρου παρὰ τοὺς ἄβακας. Ce qui signifie que Tryphaina, assise d'abord sur les gradins supérieurs de la cavea et voyant ce que souffrait Thècle, s'évanouit et tomba de la cavea près des abaqes. Il s'ensuit que les abaqes se trouvaient à la partie inférieure de la cavea, ce qui est vraiment le cas.

Le 3me passage, dû à Symeon le Metaphraste, (10e s.) se rapporte également au supplice de Ste Thècle et nous dit: Τρύφαινα δὲ πάθει ληφθεῖσα, νεκροῖς ὁμοία, πρὸς τοῖς ἄβαξιν ὤρῳτο κειμένη. On voyait Tryphaina saisie par la douleur semblable aux morts (évanouie) gisant près des abaqes c.à.d. dans le corridor formé entre le parapet (abaques) et le premier rang des gradins.

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ ΜΗ ΜΕΛΩΝ

ΦΥΣΙΚΗ ΜΕΤΕΩΡΟΛΟΓΙΑ.— Ἐντασις ἡλιακῆς ἀκτινοβολίας ἐπὶ καθέτου ἐπιφανείας ἐν Ἀθήναις¹, ὑπὸ Γεωργ. Ἰαν. Μακρῆ*. Ἀνεκοινώθη ὑπὸ τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ κ. Ἰωάνν. Ξανθάκη**.

Ἦν γνωστόν, ἡ ἀκτινοβόλος ἐνέργεια τοῦ Ἡλίου κατὰ τὴν πορείαν τῆς μέσου τῆς ἀτμοσφαιρας ὑφίσταται οὐσιώδεις ποιοτικὰς καὶ ποσοτικὰς μεταβολὰς (4) λόγω φαινομένων τῆς ἀνακλάσεως, ἀπορροφῆσεως καὶ σκεδάσεως. Τὰ φαινόμενα αὐτὰ λαμβάνουν χώραν κατὰ τὴν πρόσπτωσιν τῆς ἡλιακῆς ἀκτινοβολίας, τόσον ἐπὶ τῶν ἐν αἰωρήσει ὕλικῶν σωματιδίων τῆς ἀτμοσφαιρας, ἄτινα ἀποτελοῦν τὸ aerosol αὐτῆς, ὅσον καὶ ἐπὶ τῶν μορίων τῶν συνιστῶντων αὐτὴν ἀερίων. Ἐχει ὑπολογισθῆ ὑπὸ διαφόρων ἐρευνητῶν κεχωρισμένως τὸ ποσὸν τῆς ἐλαττώσεως τῆς ἡλιακῆς ἐνεργείας, τὸ ὀφειλόμενον εἰς τὴν ἀνάκλασιν, ἀπορρόφησιν καὶ σκέδασιν, καθὼς ἐπίσης καὶ τὸ ποσὸν αὐτῆς τὸ ὁποῖον τελικῶς φθάνει μέχρι τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους (1,5). Οὕτω ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς λαμβάνομεν τιμὰς τῆς ὀλικῆς ἐντάσεως τῆς ἡλιακῆς ἀκτινοβολίας πάντοτε μικροτέρας τῆς τιμῆς τῆς Ἡλιακῆς σταθερᾶς. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ποιοτικὴν μεταβολὴν τῆς ἡλιακῆς ἀκτινοβολίας ἡ φασματικὴ ἔρευνα ἐκ τοῦ ἐδάφους ἀποκαλύπτει τὴν ἀπορρόφησιν φασματικῶν περιοχῶν ὑπὸ τῆς γῆινης ἀτμοσφαι-

1. Ἐκ τοῦ Μετεωρολογικοῦ Ἰνστιτούτου τοῦ Ἑθνικοῦ Ἀστεροσκοπεῖου Ἀθηνῶν.

* GEORGE JAC. MACRIS, *Solar Intensities on a Normal Surface at Athens-Greece.*

** Ἀνεκοινώθη κατὰ τὴν συνεδρίαν τῆς 13 Ἰουνίου 1963 (βλ. ἀνωτ., σ. 419).